

УДК 930.2 (477) „18”

Ю.Г. Черкашина

ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОЇ МЕТОДИКИ Д. М. БАНТИШ-КАМЕНСЬКОГО

У статті Ю.Г.Черкашиної охарактеризовані особливості джерелознавчої методики Д.М.Бантиш-Каменського.

Ключові слова: історичні джерела, джерелознавча методика, археографія

В статье Ю.Г.Черкашиной охарактеризованы особенности источниковедческой методики Д.М.Бантиш-Каменского.

Ключевые слова: исторические источники, источниковедческая методика, археография.

In the article of U.Czerkashina «Character features of study of Sources by D.M.Bantysh-Kamensky» is characterized Character features of study of Sources by D.M. Bantysh-Kamensky.

Key words: history sources, study of Sources, archeography

Постановка проблеми. На сучасному розвитку національної історіографії все більшу роль відіграють дослідження персоналогічного (біоісторіографічного) характеру, які присвячені вивченню окремих аспектів наукової творчості відомих істориків, зокрема їх джерелознавчої та археографічної складової.

Аналіз актуальних досліджень. У розвідках Д.І. Багалія, Д.І. Дорошенка, І.П. Крип'якевича, М.І.Марченка, В.В. Кравченка, А.А. Атаманенка та інших попередніх дослідників, що присвячені вивченню творчості Д.М.Бантиш-Каменського, мало уваги приділено особливостям методики роботи історика з історичними джерелами та підготовки Д.М.Бантиш-Каменськом до друку джерел.

Мета статті. Вивчення особливостей методики роботи історика з історичними джерелами

та підготовки Д.М. Бантиш-Каменськом до друку джерел і становить завдання нашої розвідки. Основними джерелами нашого дослідження виступають наукові праці Д.М. Бантиш-Каменського з історії України XVII – XVIII ст., а також його археографічні публікації, праці з джерелознавства [1-5].

Виклад основного матеріалу. В дусі традицій для історичної науки другої половини XVIII ст. початку XIX ст. Д.М.Бантиш-Каменський прагнув до фактичної повноти в зображенні минулого. З метою повноти викладу матеріалу вчений використовував найрізноманітніші джерела.

Для написання «Истории Малой России» головними джерелами стали документи Московського архіву Міністерства іноземних справ, зокрема «Малороссийские дела». Величезний

масив цих документів (насамперед магістератична кореспонденція, жалувані грамоти та маніфести, гетьманські універсали, тексти договірних статей) вперше був введений до наукового обігу.

Проте, на відміну від попередніх російських та українських істориків, Д.М.Бантиш-Каменський більше використовував актові, ніж оповідні джерела. Саме після першого видання у 1822 р. «Истории Малой России» у історичній науці XIX ст. стало правилом видавати додаткові сторінки чи навіть томи археографічних публікацій важливих джерел. Важливе значення має підготовлена Д.М.Бантиш-Каменським і здійснена Й.Бодянським у 1858 – 1869 рр. публікація джерел «Источники Малороссийской истории» [5] та його коментарі до деяких джерел [3-4]. Учений отримав ці матеріали від синів О.Шафонського, О.Рігельмана, В.Н.Каразіна, М.Ф.Ставицького. Г.Ф.Квітки, М.С.Маркова, В.Капніста та І.П.Котляревського.

Всі ці джерельні публікації джерел можна поділити за характером на кілька груп: 1) повністю опубліковані документи; 2) витяги з актових документів; 3) фрагменти нарративних джерел та історичних творів. За тематикою актові документи стосувались історії Гетьманщини, українсько-польських, українсько-російських, українсько-шведських стосунків. В «Истории Малой России» були також опубліковані фольклорні джерела. Після короткої передмови у книзі Д.М.Бантиш-Каменський подав досить детально характеристику використаних джерел, поділяючи їх на дві групи: рукописні, зокрема, архівні та друковані [1, с. I-IX].

Д.М.Бантиш-Каменський під джерелами розумів всі пам'ятки, що могли дати інформацію про події історії України. Тому історичні праці XVII – XVIII ст. він також використовував як джерело. Д.М.Бантиш-Каменський використав в «Истории Малой России» всю наявну на той час іноземну, російську та українську літературу з історії України другої половини XVIII – початку XIX ст. Вчений не розділяв історичні та історіографічні джерела. Стосовно «рукописів» повідомлялося місце збереження твору, його формат та короткі відомості про особу, від якої він був отриманий. На перших позиціях у списку рукописів містяться документи Московського архіву Колегії іноземних справ та архіву Чернігівського губерньського правління, а також відомі «портфелі Міллера», записки А.Чепи та О.Шафонського, «Книга послания грамот от благочестивых царей и святейших патриархов к православным патриархам и иные есть», «Записки» О.Шафонського, «История Руссов», «Летописец малороссийский с 1340 по 1734 год» («Краткое описание Малороссии»), «Замечания до Малой России принадлежащие», «О достопамятностях Чернигова» М.С.Маркова. Вказівки на друковані праці (Г.Л. де Боплана, Й.Пасторія, П.Шевальє, Й.Х.Енгеля, К.Несецького, де

Солін'яка, праць митрополита Євгенія (Болховітінова), М.Берлінського) супроводжувалися коментарями та примітками з короткою характеристикою автора та твору.

Історіографічні джерела, які використовував Д.М.Бантиш-Каменський, були компілятивними. Д.М.Бантиш-Каменський не тільки не заперечував, а й пояснював близькість форми «Истории Малой России» до творів, які він вважав «літописами» [2, с. 318]. Застосовуючи порівняння творів з метою виявлення найповнішої інформації, Д.М.Бантиш-Каменський у більшості випадків не прагнув встановити послідовність запозичень. Автор не ставив собі за мету прослідкувати взаємовпливи творів при компіляції без посилань.

Історик завжди надавав перевагу документальним джерелам над повідомленнями, які містились у творах іноземних та вітчизняних авторів. Критеріями вірогідності інформації останніх була можливість автора використовувати при роботі документи, його участь у подіях, отримання інформації з «оригінального» джерела, наявність у творі відносно чіткої системи відсилок. Єдиним винятком була «Історія Русів», посилання якої майже без критики включались до «Истории Малой России» великі цитати. Як джерела також використовувались й спогади, усні повідомлення окремих осіб. Іконографічні джерела використовувались головним чином як ілюстративний матеріал.

Видані Д.М.Бантишем-Каменським документальні джерела були унікальними. Публікації документів мали примітки та коментарі до тексту чи до змісту документу. Публікації документів, здійснені Д.М.Бантишем-Каменським можна вважати значним внеском у процес формування української археографії, бо саме він одним із перших почав видання документальних джерел з історії Гетьманщини. Недоліками цих публікацій була відсутність системи в створенні необхідних заголовків та приміток.

У публікаціях джерел з української історії зустрічаються авторські оцінки використаних джерел та літератури, подій, осіб, висловлювання, що розкривають методи роботи над історичним матеріалом. Критеріями вірогідності для ученого були: 1) час написання твору; 2) можливість автора джерела використовувати документи та свідчення очевидців; 3) зміст твору з врахуванням заангажованості; 4) наявність посилань на використані джерела у друкованих працях [1, с. VII].

Істориком співставлялись повідомлення про ту чи іншу подію, відбиралась найвірогідніше відповідна поглядам Д.М.Бантиш-Каменського інформація. Головними принципами відбору інформації були власне критичне чуття, «близкість» автора джерела до описуваного явища або події, вірогідність знайомства з документами, наявність відносно чіткої системи посилань у творі, що давало можливість перевірити інформацію, а для Д.М.Бантиш-

Каменського також можливість посилань на «першоджерело» (по цитатах в інших творах).

Історик став одним із перших дослідників в українській історичній науці, хто в своїй роботі використовував елементи критики актових та оповідних джерел. Якщо Д.М.Бантш-Каменський не погоджувався з якими-небудь твердженнями, він їх заперечував у тексті книги або в примітках. Факти він намагався старанно перевірити за документами, або, при відсутності такої можливості, співставляв літописи, визнаючи подію історичним фактом за більшою кількістю згадок про неї в різних творах. Історик вкладав у уста «героїв» промови для доведення до читача власних думок.

Критичний аналіз деяких «літописів» («Замечаний до Малой России принадлежащих» та «Краткого описания Малороссии» або «Летописца Малороссийского с 1340 по 1734 год») був проведений Д.М.Бантш-Каменським для видання Московського товариства історії та старожитностей російських [3-4].

Д.М. Бантш-Каменський вважав достовірними усні та письмові повідомлення осіб, яких історик вважав знавцями українських раритетів, або довіряв їм як «спадкоємцям» родинних «преданий» або учасникам подій (М.М.Бантш-Каменського, І.Котляревського, В.Капніста, В.Тарновського та інших).

При публікації джерел текст був максимально наближений до мови ХІХ ст.

Висновки. Таким чином, застосовувана дослідником методика роботи з джерелами та історичною літературою в цілому була характерною для більшості дослідників другої половини ХVІІ – першої третини ХІХ ст.

Перспективи подальших досліджень. необхідно більш активно у сучасній науковій літературі використовувати його публікації джерел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бантш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д.Н.Бантш-Каменский. – 5-е изд. – К.: Час, 1993. – 656 с.
2. [Бантш-Каменский Д.Н.] Письмо к издателю от Дмитрия Николаевича Бантш-Каменского / Д.Н.Бантш-Каменский // Сын Отечества. – 1823. – Ч. 85. – С. 311-321.
3. [Бантш-Каменский Д.Н.] Мнение Д.Н.Бантш-Каменского о Малороссийском летописце 1340 – 1734 года, подаренному Обществу С.Д.Нечаевым / Д.Н.Бантш-Каменский // Труды и летописи Общества истории и древностей российских. – 1824. – Ч.2, кн. 2. – С. 63-65.
4. [Бантш-Каменский Д.Н.] Мнение Д.Н.Бантш-Каменского о рукописи «Замечания до Малой России принадлежащие» / Д.Н.Бантш-Каменский // Труды и летописи Общества истории и древностей российских. – 1824. – Ч. 2, кн. 2. – С. 73-76.
5. [Бантш-Каменский Д.Н.]. Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантш-Каменским / Д.Н.Бантш-Каменский // Чтения Общества истории и древностей российских. – 1858. – Кн. 1. – С. III-VI, 1-339; 1859. – Кн. 1. – С. III-VII, 1-340.